

УДК 94(470)

Ю.В. МОСАЄВ

ВПЛИВ МЕНОНІТІВ НА РОЗВИТОК ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ В ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯХ

Мосаєв Юрій Володимирович – доцент кафедри соціології та соціальної роботи, кандидат соціологічних наук Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Стаття присвячена проблемі впливу менонітів на розвиток Запорізького краю. В роботі розглянуто основні історичні закономірності діяльності менонітів на Запоріжжі. В дослідженні описань основні факти впливу діяльності менонітів на культурний та економічний стан Запорізького краю.

Ключові слова: Запорізький край, меноніти, колонізація Південної Росії.

Статья посвящена проблеме влияния меннонитов на развитие Запорожского края. В работе рассмотрены основные исторические закономерности деятельности меннонитов в Запорожье. В исследовании описаны основные факты влияния деятельности меннонитов на культурное и экономическое положение Запорожского края.

Ключевые слова: Запорожский край, меннониты, колонизация Южной России.

The article deals with the influence of Mennonites in the development of Zaporizhia region. This paper reviews the major historical patterns of Mennonites in Kiev. The study outlines the basic facts of the Mennonite influence on cultural and economic situation in Zaporizhzhya region.

Key words: Zaporozhye region, Mennonites, colonization of southern Russia.

© Ю.В. Мосаєв, 2012

Постановка проблеми. Історія менонітства до ХІ в. - це історія постійної боротьби, зовнішньої - з католиками й протестантами, внутрішньої - між партіями, що утворилися в самому менонітстві. Меноніти не були визнані ні в Німеччині, ні в Нідерландах, і тому могли збиратися на богослужіння лише таємно, під страхом страти (тому що вважалися сектантами). Тому вільний розвиток менонітського руху став можливим лише за кордоном і в рамках більш релігійно толерантної країни. Саме таким чином їм вдалося розвивати свою культуру та релігію в період колонізації Південної Росії. Розвиваючись вони зіграли позитивну роль у розвитку Запорізького краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освоєння українських земель менонітами у ХІХ столітті є широко досліджуваною проблемою в рамках української історичної науки. Серед видатних дослідників цієї тематики слід відмітити М. Белікову [1], С. Бобильова [2], О. Суліменко [3], Д. Чернявського [4] та інших. Та на нашу думку суттєвою проріхою в історичних дослідженнях ролі менонітів на українських теренах є відсутність персоналізованого підходу до дослідження окремих регіонів. Саме дослідженням впливу менонітів на розвиток Запорізького краю ми плануємо заповнити цю білу плямку в рамках сучасної української історіографії.

Мета дослідження. Дослідити особливості впливу менонітів на розвиток Запорізького краю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше переселення менонітів у Росію відбулося в 1789 році, на запрошення уряду, в числі 228 сімейств. Їм обіцяли волю віросповідання й волю від військової та цивільної служби, дана пільга від податей на 10 років, і кожному сімейству відведено по 65 десятин землі, а також дано по 500 рублів на проїзд і обзаведення. У свою чергу меноніти зобов'язувалися давати на загальній підставі бу-

динки й продовольство для селища військ, що проходили через їхню територію. Крім того, вони були повинні містити в справності дороги й мости і, до того ж, платити земельну ренту в розмірі 15 копійок з десятини родючої землі [2].

Меноніти прибували в основному транзитом через Польщу (з Привіслянського краю), де ще в 1769 р. з метою розвитку землеробства і промисловості, що знаходилися в занепаді, уряд герцогства Варшавського вирішив запросити іноземних землеробів і фабрикантів, надаючи їм різні пільги і економічні преференції. Це привабляло значну кількість менонітів, що незабаром призвело до перенаселення краю і нестачі землі. Після приєднання Царства Польського до Росії царський уряд у 1817р. видав постанову про обмеження колонізації [3, с. 163]. Це змусило німців та менонітів зокрема шукати кращої долі в південних землях імперії. Саме тому більшість менонітів зосередилися на освоєнні Південних областей Російської імперії і Запорізького краю зокрема.

Запорізького краю меноніти дісталися в 1789р., коли був заселений Хортицький округ і Хортицька волость Катеринославського повіту й губернії. Подальше освоєння Запорізького краю продовжилось в період з 1793-1796, коли 118 сімейств частково розселилися по всій сучасній Запорізькій області. Незважаючи на величезні вигоди, надані менонітам, вони, за повідомленням Контеніуса (1799), перебували в «недостатньому стані» від частих неврожаїв, кам'янистого ґрунту й падежу худоби під час суворих зим [2]. Через це царський уряд переселив у 1800 р. 150 сімейств менонітів на Молочні води (Мелітопольського повіту Таврійської губернії), давши їм до 120 тис. десятин, а Хортицька волость надала в розпорядження колоністів ще 30 десятин землі. У тому ж році менонітам було дозволено варити пиво й мед, робити хлібне вино як для власного вживання, так і для продажу, а

стороннім «назавжди» заборонено мати в їхніх колоніях харчевні, питні будинки й шинки. Тоді ж утворені менонитські та єврейські громади з досить широким самоврядуванням.

До 1820 р. колонізація менонітів поширювалася майже винятково легальним шляхом. За цей час число колоній у Молочанському окрузі до 40, а в Хортицькому - до 18. Із 1820 р. легальне переселення менонітів у Росію іноземних громадян було припинено.

Близько 1835 р. Хортицький округ, внаслідок населення, збільшення став відчувати гостру потребу у вільній землі. Тоді місцева влада йому відвела нову ділянку в 9492 десятини в Олександрівському повіті, і протягом 1836-1852 рр. 145 молодих сімейств влаштували 5 нових колоній, які в 1852 р. були остаточно відділені від хортицького окружного керування й утворили третій менонітський округ, названий Маріупольським. На Молочне також йшов ріст колоній [1]. Із Пруссії приїжджали сюди нерідко досить заможні люди, внаслідок чого Молочанський округ став головним центром господарської й розумової інтелігенції менонітів. За період з 1828 по 1866 р. тут виникло 18 нових колоній на запасних землях. За короткий порівняно час пустельна місцевість Молочанського округу наповнилася гаями плодкових шовковичних і лісових дерев, багатими нивами й чередами відмінної породи худоби.

З огляду на принципи менонітів, Катерина Велика пообіцяла їм волі від усіх військових обов'язків і відсутність релігійних гонінь. Меноніти прийшли в Запорізькі землі й, із властивою їм працьовитістю, взялися за розбудову сіл. Місцеві жителі дивувалися квітучим садам, акуратним і доглянутим городам, розумно налагодженому побуту прибульців. Цей народ відрізнявся високою грамотністю. У лічені роки вони прекрасно освоїли українську мову й вільно пояснювалися з місцевим населенням.

У 1789 році в урочищі Хортиця утворилося 8 німецьких поселень, у 1790 році - три менонітські колонії в Кичкаській переправі (Кичкас, Эйнлаге, Кронсвейде), у 1795 році - менонітська колонія Шенвізе (нинішня територія підприємства АвтоЗАЗ) [3].

Меноніти мали великий досвід у будівництві, що вони й продемонстрували на практиці. Селища їх відрізнялися рівними вулицями, акуратними цегельними будинками, покритими черепицею. У заможних хазяїв навіть комори й скотарні були із цегли.

Меноніти приділяли велику увагу освіті. Вони підтримували школи матеріально. Крім того, школи менонітів субсидювалися Німеччиною. Були в німецьких селах і суспільні будинки - богадільні та благодійні заклади. Будувалися вони добротні й щедро спонсоровалися громадою.

Соціальний статус менонітів був вищий порівняно з навколишніми державними селянами і навіть з німецькими колоністами (хоч меноніти і німці-колоністи відносились до одного прошарку іноземних колоністів, у менонітів було 65 десятин землі на родину, особливо сприятливе для еконо-

мічного зростання оподаткування, монополія на торгівлю вином у власних колоніях). Саме тому меноніти трималися на відносній дистанції (у політико-правовій, соціальній і релігійній сферах). Вищий соціальний статус призводив до відчуження менонітів від інших прошарків сільського населення Російської імперії. До сільського населення належали поміщицькі та державні селяни, колоністи (іноземні колоністи зокрема). У стані селян існувала соціальна стратифікація, переміщення з одного прошарку до іншого було обмежене. Всередині прошарку колоністів між менонітами і німцями, болгарями, євреями існувала соціальна дистанція, що виявлялася в замкненості менонітської етноконфесійної групи, недовірі до представників іншої етнічної групи, бажанні звести до мінімуму контакти. Замкненість (у релігійних і родинно-шлюбних відносинах), яка позитивно оцінювалася менонітами, а також урядовими чиновниками (не існувало проблеми релігійної пропаганди до 60-х рр. XIX ст., коли формується менонітська братська церква), для навколишніх селян була скоріше негативною, ніж позитивною гранню згуртованого менонітського соціуму. Ще відчутнішою соціальна дистанція була між менонітами й українськими та російськими державними селянами [1].

Меноніти до того ж внесли суттєвий вклад у розвиток лісництва в запорізьких степах. Перші менонітські зразкові громадські лісові плантації були засновані вже у 1806-1810 рр. на березі р. Молочної між колоніями Альтнасау та Вейнау. Проте найбільший успіх лісорозведення отримало після 1831 р., коли серед колоністів Молочанського повіту заснували товариство для правильного та методичного лісорозведення на чолі з авторитетним серед молочанського братства хазяїном Й.Й. Корнісом (1789-1848). У 30-ті роки опікунський Комітет закордонних поселенців Південної Росії видав постанову про обов'язкове заліснення колоністами на відведених їм громадських ділянках вже по 1,5 дес. на кожен повний подвірний наділ (60 дес.) [4, с.62-63].

Розпочате колоністами лісорозведення для захисту своєї землі від степових суховіїв і для снігозатримання стало у 30-ті роки XIX ст. нормою господарської діяльності та суспільного побуту поселенців. Ще на початку XIX ст. на березі р. Молочної були закладені громадські сади, а садівник Вільке, який прибув сюди у 1810 р., виступив не втомним пропагандистом не тільки садів, але й розсадників, мета яких полягала в забезпеченні садивним матеріалом доброї якості за низькими цінами чи навіть безкоштовно усіх бажаних. З 1822-1823 рр. в іноземних колоніях почало широко розповсюджуватися садівництво [2, с.67-68].

Діяльність менонітів у Росії припала на початок Першої світової війни, в якій ворогом Російської імперії виступила Німеччина. На менонітів, як на вихідців з Німеччини, почалися гоніння. Їх стали призивати в армію. За відмову від служби їх називали ворогами або пособниками ворогів. Меноніти стали залишати Запорізький край.

Револьюція 1917 року й громадянська війна не принесли менонітам полегшення. Менонітів про-

довжували призивати вже в революційну армію, розкуркулювали, відбирали худобу й інше добро. Гоніння з боку більшовиків були не менші, ніж від царського уряду в останні роки імперії. Прокочувався по німецьких селах із пограбуваннями й різаниною батько Махно.

Такі лиха викликали хвилю еміграції німців з Росії в Південну Америку. В 20-і роки ХХ сторіччя менонітської громади в Запоріжжі не стало. Окремі родини менонітів ще залишалися у своїх рідних домівках до Другої світової війни. Їм довелося пережити масове примусове виселення в Сибір і Казахстан. Ну а ті родини, яким удалося залишитися, виявились на окупованій території. В 1943 році вони покинули наш край з відступаючими військами вермахту й перебралися в Канаду [3]. Цей період проживання менонітів у рамках Запорізького краю можна назвати найганебнішим через національну політику СРСР. Вони піддавалися словесному приниженню та фізичним тортурам через національне та релігійне питання. Сьогодні

представники менонітського руху країн Південної Америки почали відроджувати культурні зв'язки між менонітами та запоріжцями.

Висновки. Більше 100 років жили й обробляли українські землі німецькі колоністи поруч із місцевим населенням. Їхнє перебування на Запорізькій землі не пройшло непоміченим. Вони передали українцям свій багатий досвід ведення господарства, старанного й поважного відношення до землі, праці, утворень. Запорожці зберігають добру пам'ять про цих людей.

Меноніти назавжди доповнили самотню архітектуру старого Олександрівська німецьким колоритом та інноваційними технологіями в промисловості та лісництві. Можна з упевненістю говорити і про те, що саме меноніти долучили Запорізький край до сучасних на той час технологій. Меноніти сформулювали концепцію районування сучасного Запоріжжя. На теренах Запорізької області під впливом менонітів почало розвиватися лісове господарство в Степовій зоні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белікова М.В. Меноніти: Свої або чужі. На Півдні України (1789.1917)? Електронний ресурс / М.В. Белікова. Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Npifznu/2005_19/19/belikova.pdf
2. Бобылева С.И., Богарова Н.В., Безносова О.В., Путик Л.С., Осташева Н.В. Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.). – Днепропетровск, 1999. -380с.
3. Чернявский Д.Ф. Краткий исторический очерк степного лесоразведения // Требования по лесному опытному делу Украины. – , 1926. – Вып. 3.С.36-40
4. Суліменко О. Німецька колонізація Волинської губернії в кінці XVIII –70-Х рр. XIX ст. Електронне джерело / О.Суліменко http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Viz/2009_2/Sulimenko_2.pdf